

אבדן העריץ

עיונים בשירה המקראית

ישעיהו י"ד

ו. קלנר

עיונים לו, תשכ"ו
הודפס ללא ההערות

שיר מקראי אחד

בספר ישעיהו אנו מוצאים שיר מופלא בו נתמזגו למסכת תפארת צליל וקצב, רעיון ורגש, דמיון ומציאות, מיתוס והיסטוריה, בהירות וערפל; הומים בו בשיר זה לבבות וסואנות בו רוחות, ותמורות רבות ומפתיעות חלות בו ללא הפוגה. ומתוך הניגודים העזים אשר ביניהם אתה נקלע, עולה לפניך יצירה אחת ומושלמת, הששה בשלל גווניה ועם זאת - אחידה היא אחדות חוויה וצורה.

השיר (ישעיהו י"ד, ד'-כ') הוא קינה, קינה על מות האדם. וקינה זו לא באה לשמה, כי אם לשם לעג. סתירה זו שבין צורתו הספרותית וכוונתו האמנותית של השיר עוברת בו מראשיתו ועד סופו ומשכינה בו מתח הנמשך והולך בלב הקורא.

מבחינה מוסרית-דתית אין בו כי אם רעיון חשוב אחד בלבד, והוא: ה' משלם לרשע כפועלו ונוקם את נקמת המעונים והמשועבדים, בהעבירו את ממשלת הזדון מן הארץ.

אך לא זה ערכו המיוחד של השיר; הוא פורש לפנינו בפסוקים מועטים יריעת רגשות רבים ומגוונים. רגשות הרשע ועריץ: שגעון גדלותו, יהירותו והתנשאותו שאינה יודעת גבול, עברתו ואכזריותו שאינה יודעת רחם. ורגשות המעונים: הייסורים שנתיסרו בהם, השפלתם ודיכאונם, כאבם האנוש בנחות עליהם מהלומה אחר מהלומה, המועקה הרובצת עליהם, פחדם מפני העתיד והרגשת שלווה ובטחון ושמחה על פריקת העול, שיש עמה שמחה לאידו של הרשע ורגש נקמה הבאים לידי ביטוי בלעגם המר והחריף. ואתה מרגיש, כי נמהלת ברגשות אלה פה ושם אף הרגשת הטרגדיה האיומה של אותו אדם, אשר מגדולתו אין הם יכולים להתעלם על אף השנאה המקננת בלבם. ואין המשורר אומר די בתיאור רגשותיהם של הרשע ושל קורבנותיו: הוא מתאר אף את הלך הרוחות בעולם כולו, עם עליית הרשע ולאחר מפלתו. חוק עולם הוא: לפני שבר גאון - הגאון שבר בצדו. שבר בלתי נמנע. וכיון שדבר זה חוזר ונשנה בתולדות עם ואדם, על כן יצירה זו אין תפארתה לשעה, כי אם לדורי דורות.

אִיךָ שָׁבַת נִגַּשׁ
שְׁבַתָּה מִדְּהָבָה:
שֹׁבֵר יְהוָה מִטָּה רָשָׁעִים
שֹׁבֵט מִשְׁלִים:
מִכָּה עַמִּים בְּעֵבְרָה
מִכַּת בְּלִתֵּי סָרָה
רָדָה בְּאֶף גּוֹיִם
מִרְדָּף בְּלִי חֹשֶׁה:
נָחָה שְׁקֵטָה כָּל-הָאָרֶץ
פָּצְחוּ רִנָּה:
גַּם-בְּרוּשִׁים שָׁמְחוּ לָךְ
אֶרְצֵי לְבָנוֹן
מֵאֵז שְׁכַבְתָּ

לא-יעלה הכרת עלינו:
שאל מתחת רגזה לך
לקראת בואך
עורר לך רפאים
כל-עתודי ארץ
הקים מכסאותם
כל מלכי גוים:
כלם יענו ויאמרו אליך
גם-אתה חלית כמונו
אלינו נמשלת:
הורד שאל גאונך
המית נבליך
תחתיך יצע רמה
ומכסיך תולעה:

איה נפלת משמים
הילל בן-שחר
נגדעת לארץ
חולש על-גוים:
ואתה אמרת בלבבך
השמים אעלה
ממעל לכוכבי-אל ארים כסאי
ואשב בהר-מועד
בירכתי צפון:
אעלה על-במתי עב
אדמה לעליון:
אך אל-שאל תורד
אל-ירכתי-בור:
ראיך אליך ישגיחו
אליך יתבוננו
הזה האיש
מרגיז הארץ
מרעיש ממלכות:
שם תבל כמדבר
ועריו הרס
אסיריו לא-פתח ביתה:
כל-מלכי גוים כלם
שכבו בכבוד
איש בביתו:
ואתה השלכת מקברך
כנצר נתעב
לבוש הרגים
מטעני חרב
יורדי אל-אבני-בור
כפגר מוכס:
לא-תחד אתם בקבורה
כי-ארצה שחת
עמך הרגת
לא-יקרא לעולם
זרע מרעים:

הכינו לבניו מטבח
בעון אבתם
בל-יקמו וירשו ארץ
ומלאו פני-תבל ערים:

שני בתים לשיר (ד' - י"א, י"ב - כ'), כמעט שנים בגדלם, אשר תוכן אחד להם. לאחר שהגיע המשורר בבית הראשון לסיום, פותח הוא שוב בדיון, חוזר על מה שאמר, וחזרה זו יש בה כדי להדריג ולהגביר. קשר הדוק בין הבתים, ורבים הרמזים הנרמזים ביניהם. כל אחד מהם פותח ב"איך": "איך שבת נוגש" - "איך נפלת משמים".

איך שבת נגש שבתה מדהבה:

אנו חשים את כובד גורלו של יחיד ואת הקץ המר שהקיץ עליו; אך לא נסתיים כאן פרק בחיי אדם בלבד, אלא גם פרק בהיסטוריה האנושית. נוגש - האישי, מדהבה - אורח חייו, משטר. דומיית מות שורה בעולם, לאחר שעבר שאונם והמונם של חיים סוערים ומסעירים. רבת-רושם החזרה על הפועל "שבת", הבא פעמיים בראשית הפסוק, לפני הנושא; היא מביעה מאין כמוה את אבדן העריץ הסופי והמוחלט: "שבת" ... "שבתה". התנועות ארוכות וכבדות ~ ~ ~ הפסוק פותח בהדגשה ומסיים בהדגשה: "איך ... מדהבה". שני חלקים בו, האחד בעל שלוש הדגשות: איך שבת נוגש,

והשני בעל שתי הדגשות: שבתה מדהבה. והוא משקל הקינה הקדומה, בה מתחלפות שורות בנות שלש או ארבע הדגשות עם שורות בנות שתי הדגשות (השוה איכה, פרק ג'), הפועל "שבת" מביע, הן בצלצולו, הן במובנו, את השקט לאחר הרוגז ואת המנוחה לאחר ה"מלאכה". - מוזרה התיבה "מדהבה". אין להניח כדרך קצת מפרשינו הקדמונים, כי שרשה "זהב"; הרי אין בפרק כולו זכר לרדיפת בצע ולבהילות אחר ממון; מתקבל על הדעת הפירוש השני: מרהבה, מל' רהב. והוא אחד המוטיבים העיקריים של השיר: אל העריצות מתלווית גאווה ושחצנות ורדיפת כבוד.

שָׁבַר יְהוָה מִטָּה רְשָׁעִים שָׁבַט מִשְׁלָיִם:

פסוק זה כאילו בא להמשיך בנימת המנוחה והשלווה, כי הוא פותח באותם שני העצורים שי"ן ובי"ת. אולם הרי"ש המתלווית אליהן משנה את הרושם כליל: לפניך השמד, אותו השמד, שקדם לשביתת העולמים. מן ההווה שתיאר בפסוק הראשון עובר כאן המשורר אל העבר; הוא הקדים את השביתה, כי היא חוויתו האחרונה שממנה נבע השיר. בעוד שבפסוק הראשון הקצב יורד, עולה הוא כאן והוא מזורז: הפסוק מתאר את פעולתו המהירה של ה', המשמיד ללא רחם, המנחית מהלומה כבדה אחת לעולמים. כובד המהלומה מתבטא - בין השאר - בהיתקל הברה אחת מודגשת ברעותה: רשעים - שבט. שים לב לצירוף העצורים; שי"ן, רי"ש, טי"ת, עי"ן; כן לדגש שבטי"ת, הבא לקצר את אורך ההברות הסמוכות, ולשווא שברי"ש של רשעים, המזרז את הקצב. על כחם הרב של צירופי עצורים כבדים כאלה אנו למדים מפסוקים כגון:

שני רשעים שברת [תה' ג'] זרע רשעים ניכרת [תה' ל"ז], בת בבל השדודה, אשרי ששילם לך את גמולך שגמלת לנו, אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע [תה' קל"ז];

בפסוק זה תרגיש במיוחד התאמה מלאה בין צליל לתוכן. רב כוחו של הנסוג אחור: שישלם לך (המלים כאילו מסתבכות ומסתכסכות ביניהן, כרגשי הנקמה ודמיונות ההשמדה בלב המשורר). - "מטה" ו"שבט" אין פירושם שווה. מושג המטה הוא כולל: מטה - מכשיר חבלה והשמדה, ואילו שבט הוא בראש וראשונה היה אות וסמל לשלטון. המשורר כאילו עובר מן הכלל אל הפרט; אך בעצם מזהה הוא את מטה הרשעים עם שבט המושלים: המושלים רשעים הם וממשלתם ממשלת זדון. ללשון השווה:

יחז' י"ט, י"א: יהיו לה מטות עז אל שבטי מושלים; שם, י"ט, י"ד: מטה עז לשבט למשל. ישע' ט', ג': מטה שכמו שבט הנוגש בו. מיכה ו', ט': שמעו מטה ומי יעדה.

מִכָּה עַמִּים בְּעֵבֶרָה מִכַּת בְּלַתִּי סָרָה רְדָה בְּאֶף גּוֹיִם מִרְדָּף בְּלִי חֲשָׁה:

פסוק זה מעביר אותנו אל שלב מוקדם יותר: מתוארים בפרטות מעשי הרשע שגרמו לשברון מטהו מופלאה הקפיצה מל' רבים לל' יחיד, אך היא מובנת: בעוד שבפסוק הקודם מתואר גורל הרשעים, כל הרשעים, הרי כאן לפנינו פעולתו הזדונית של רשע מסוים, על כל עריצותו ואכזריותו. - הפסוק מתחלק לארבעה קטעים בעלי שלש מלים כל אחד, אשר כמעט אותו קצב להם: הקצב עולה, שלש הברות הן מודגשות, ואחת מהן האחרונה: ~ ~ ~ מהלומה אחר מהלומה, מסע השמד בלתי פוסק.

בשני שלבים מתגשם המעשה; במכה וברדיפה. מה נמרצת הפעולה! על כך מלמדות ההברות הקצרות, הדגשים (מכה, מפת, עמים), הלשון נופל על לשון (מכה-מכת, רודה באף - מורדף), החרוז (בעברה - סרה) והקצב הנמהר והנפסק ומקוטע כאחד. המשורר זינק מן העבר שבפסוק הקודם (שבר) אל ההווה (מכה); הוא רואה בעיני רוחו את מעשי הזוועה, כאילו לא נעשו בעבר אלא נעשים הם עתה, וכמותם ייעשו תמיד. "מכה" = "המכה". כך דרכו של העריץ מאז; היא אחת מתכונותיו הטבועה בו מלידה. כן פירש רד"ק: "תמיד היה מכה אותם". מוזרה הצורה "מכת". רד"ק מצביע על "שפעת אני רואה", ועל חכמת ודעת". כוח מיוחד כאן לצורה זו. כן מוזר "מורדף", אך צורה זו מוגנת ע"י "רודה באף". לפנינו לשון נופל על לשון, הבא במכוון: חוזרים העצורים רי"ש, דל"ת ופ"א. מלבד ההקבלה שהחרוז בא להטעימה, יש גם כיאסמוס:

מְכָה עַמִּים בְּעֶבְרָה
 לְרֵה בְּאֵף גּוֹיִם

מעשי העבר נעשו חלק מן ההיסטוריה; והם חרותים בנפש המעונים כעלבון צורב, כהשפלה בלתי נשכחת. (שונה לגמרי הרושם המתקבל בשירת משה מתיאור העתיד המצטייר בדמיון האויב: "אמר אויב ארדף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי". אף כאן הקצב עולה, אך אינו נפסק ואינו נקטע, כי הפעולה נעשית [בדמיון!] ללא מעצור, ואילו בפסוקנו אנו מציינות ההפסקות את המכות הבודדות היורדות על ראש העמים).

ושוב הקצב משתנה; הוא יורד:

נְחָה שְׁקֻטָה כָּל-הָאָרֶץ.
 פְּצָחוּ רְנָה.

מנוחה לאחר הרוגז, שקט לאחר שאון הקרב. שורר כאן משהו מאוירת הפסוק הראשון, אך הנושא אחר: שם הנוגש שהשבית את מעשי ההשמדה, כאן כל הארץ, שחכתה סוף סוף ליהנות משלות השקט. מן התנועה העזה שבפסוק הקודם אנו עוברים במפתיע אל הרגשת רווח והצלחה. אך בתוך הפסוק שוב קפיצה ברגש ובהבעה: לאחר דומיה, לאחר השתוממות-אלם, על הנס שנתרחש, פוצחים יושבי תבל, שהיו נטולי לשון, רנה, אשר המשך לה בפסוק הבא בשמחת העצים. - "פצחו" בל' רבים לאחר "כל הארץ": כל הארץ כולה נחה ושוקטת (על שקיטת הארץ מרבים לדבר במקרא, בייחוד בס' שופטים), ויושביה פוצחים רינה כל אחד, ולאחר תיאור המצב הכללי בא תיאור הרגש האישי. - שוב מתחלק הפסוק לשני חלקים, אחד ארוך, ואחד קצר.

גַּם-בְּרוּשִׁים שְׁמַחוּ לְךָ
 אֲרָזֵי לְבָנון
 מֵאֵז שְׁכַבְתָּ
 לֹא-יַעֲלֶה הַכֶּרֶת עֲלֵינוּ:

השמחה הכפולה, השמחה על פריקת העול והשמחה לאיד, עוברת כאן אל העצים הגבוהים, אל הברושים ואל הארזים: הטבע כולו משתתף בשמחת האדם. טעם מיוחד לשמחת העצים: עתה בטוחים אף הם, כי לא יוסיפו לשמש עוד לצורכי מלחמה ולא ייכרתו. פירוש רש"י המסתמך על התרגום, כי בעצים הכוונה למושלים, אינו מתקבל על הדעת: ה"גם" שבראשית הפסוק בא להוסיף. - המשורר מגביר את הבעת הרגש בהביאו את דברי העצים עצמם, והשיר מתקרב לדראמה. דברי העצים באים במישרים וללא קשר. הבאת דברים דראמטית מעין זו מוצאים אנו בשיר עוד פעמיים: בפסוק ו': "גם אתה חלית כמונו..." ובפסוק ט"ז: "הזה האיש..." - ארבעה חלקים לפסוק, שנים ארוכים ושנים קצרים, והארוכים מכתירים את הקצרים. - שים לב לסדר המלים שבראשית הפסוק: המושג המשותף "שמחו לך" בא בתוך, בין שני הנושאים. סדר זה נמצא בשיר עוד פעמיים: נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (פ' ז'), אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (פ' ט"ו). בכוח סדר זה להדריג ולהגביר את הרושם; המושג הבא באחרונה מודגש: ארזי לבנון, פצחו רנה, אל ירכתי בור.

מקום המחזה מתחלף: אנו מועברים מן הארץ אל השאול. אך השאול אינה כאן מקום-המחזה בלבד, כי

אם נפש חיה, רגש לה כאדם והיא מגיבה כמותו. אתה חש בהדרגה, האדם - הצומח - השאול שותפים לחוויה אחת.

שאול מתחת רגזה לך
לקראת בואך
עורר לך רפאים
כל-עתודי ארץ
הקים מכסאותם
כל מלכי גוים:

"רגזה לך" - "שמחה לך": הקבלה זו בשני פסוקים סמוכים מקשרת בין ארץ ושאול, בהן מפעם אותו רגש של בוז ושל שלווה כאחד. "רגזה" רומז ל"מרגיז הארץ" שבפסוק ט"ו. הפועל בא "בדרך הפלגה" (רד"ק): "על דרך משל לפי שהיה מחריד כל העולם בחייו אמר, כי העמים יפחדו, שלא יחרידם במותו". אך הוא מציין גם את יראת הכבוד בפני האורח המכובד; כך אנו למדים מ"עורר" ו"הקים" (השוה ישעיה נ"ב, ט"ו: "כן יזה גוים רבים"), וגם את התכונה הרבה לקראת בוא הרשע. ומה גדולה ההפתעה, כאשר תחת כל זה באה השמחה לאיד הרשע ולמפלתו! הפסוק עובר מן הכלל אל הפרט, מן התכונה והרגשות המתלווים אליה אל פעולת השאול, אל הקמת המלכים מכסאותם, למען יחלקו כבוד לאורח. ההקבלה שבפסוק מביעה פעולה מכוונת ורצופה; לך - לקראת בואך, עודד - הקים, כל עתודי ארץ - כל מלכי גוים. יש גם הדרגה: לך- לקראת בואך, רפאים - כל עתודי ארץ, - כל מלכי גוים, וחזרה: "כל" בא פעמיים, ואחריו "כלם". שאול בראשונה לשון נקבה, האחר לשון זכר: רגזה, עורר, הקים. - רוח-שירה מיוחדת מורגשת בהחייאת השאול ובהאנשתה: היא מקבילה את פני האורח כעצם חי, אשר רגשות-אדם לו. לפנינו שריד של מיתוס קדום. בשאר פסוקי השיר בהם נזכרת השאול, אין הוא כי אם מקום המצאם של המתים בלבד. רפאים - המתים שוכני מעמקי שאול - אף הוא מושג מיתולוגי. עתודים - תישיים; כאן מושאל למנהיגים, מצביאים. והשוה: 'אילי מואב'.

כלם יענו ויאמרו אליך
גם-אתה חלית כמונו
אלינו נמשלת:

"יענו ויאמרו" - פתיחה חגיגית: אנו מצפים לשיר תשבחות, והנה שיר לעג מר, והשרים אותו אף לועגים לעצמם, בלמדם מגורלם הם גזירה שווה על גורל הרשע: "גם אתה" - "גם" זה מבטא את הניגוד שבין הכבוד שזכה לו עלי אדמות לקלון שנחל בשאול. שים לב לפועל, שכוחו הפיוטי רב - אין לו אח במקרא - ולכיאסמוס, המבליט את שפל מצבם של המלכים המשועבדים, המקילים ראש בעצמם ובמשעבדם כאחד:

חלית כמונו
אלינו נמשלת.

החרוזים באים להגביר את הרושם: אתה - חלית - נמשלת; כמונו - אלינו. "אתה" מודגש זה חוזר ביתר עוז עוד פעמיים, ובצרוף וי"ו (בראשית הפסוקים י"ג וי"ט).

הורד שאול גאונך
המית נבליך
תחתיך יצע רמה
ומכסיך תולעה:

הפסוק המסיים את הבית בא לסכם לפי שעה את גורל הרשע. הוא פותח בפועל בלשון עבר, דוגמת "שבר" (פ' ה') ו"נחה שקטה" (פ' ז'). עבר זה בראשית פסוק בא בקינה לעתים קרובות. השוה: נפלה לא תוסיף קום (עמוס ה', ב'), הסיתוך ויכלו לך (ירמיה ל"ח, כ"ב), וכן במגלת איכה במקומות רבים. עבר זה מביע את הגורל המר שאין להשיבו, את הסופי והמוחלט שבו; כן מורגשת השתתפותו הפנימית של המקונן. הורדה לאחר עליה, השפלה לאחר כבוד, שבר לאחר גאון - הוא הנושא המרכזי של השיר. בשלושה פסוקים נזכרת השאול, ובשנים מהם אף ההורדה, ושלתם קשורים ביניהם ע"י כיאסמוס כפול.

שאול מתחת רגזה לך (פס' ט)

"גאון" פירושו כאן לא גאוה, גודל לבב בלבד, כי אם גם חיי תענוגות ותפנוקים; על כך מלמדת ההקבלה, "המית נבליך". השוה: יחז' ז', כ': וצבי עדיו לגאון שמהו, ושם כ"ד: והבאתי רעי גוים וירשו את בתיהם והשבתי גאון עזים ונחלו מקדשיהם. "המית נבליך" - בצירוף זה כלול שאונם והמונם של חיי העשירים ומשתותיהם, כמו שהוא מתואר בעמוס ה', כ"ג: הסר מעלי המון שיריך וזמרת נבליך לא אשמע; ושם ו', ה': הפורטים על פי נבל כדויד חשבו להם כלי שיר. "גאון" - "המית נבליך"; כלל ופרט. "תחתיך יוצע רמה" מזכיר לנו: "ואציע שואל הנך" (תה' קל"ט). "יוצע" "מכסיך": פועלים אלה (תחת שמות כגון מצע, מסכה וכדומה) משרים בפסוק חיים ודינאמיקה.

אִיהַ נְפֻלַת מְשָׁמִים
הִילַל בֶּן-שַׁחַר
נִגְדַעַת לְאַרְץ
חֹלֶשׁ עַל-גּוֹיִם:

הבית השני פותח כהראשון ב"איך". אך שם סיפור המעשה בגוף נסתר לכאורה "ענייני" (על אף הפאתוס המורגש בדברי הקינה) וכאן לפניך שיחה עם הרשע בנוכח. האובייקטיביות המאופקת נמשכה עד פסוק ז', ומאותו פסוק ואילך מתפרצים עד סוף השיר רגשי הלעג והנקמה בפניה ישירה, מתוך הטחת דברים והתרסה חריפה. שני חלקי הפסוק המקבילים מבליטים את הניגוד בין אז ועתה: ירידה לאחר עליה והתעלות, קלון לאחר כבוד. המשורר מעמיד שמים וארץ זה לעומת זה, ובהתאם לכך "הילל בן שחר" מול "חולש על גוים". שמים וארץ הם שדה פעולתו של הרשע. "הילל בן שחר" - לדעת החוקרים דמות מיתולוגית קדומה: לוציפר, שמרד באלהי השמים. תפיסה זו מתאשרת על ידי הפסוקים הבאים, המתארים שוב בפניה ישירה רבת פאתוס, שבו מתערבים רגשי נקמה עם רגשי חמלה, את גאון המורד המאמין בכוחו הבלתי מוגבל ואת שברו:

וְאַתָּה אָמַרְתָּ בְּלִבְךָ
הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה
מִמַּעַל לְכוֹכְבֵי-אֵל אַרְיִים כְּסָאִי
וְאֲשַׁב בְּהַר-מוֹעֵד
בְּיַרְכְּתֵי צָפוֹן:
אֶעֱלֶה עַל-בְּמִתֵי עֵב
אֲדַמָּה לְעֵלְיוֹן:

בפי הרשע דברי שחץ עזים ונועזים. גיבוב המלים והקצב העולה והמזורז הם מבע נאמן לרברבנות הכובש, שלא די לו בכיבושיו בארץ, והוא אומר לכבוש גם את השמים, מושב אל עליון, אשר בו הוא מורד. הפסוק מתרחב: לאחר "השמים אעלה" באות חמש מלים: "ממעל לכוכבי אל ארים כסאי". מהתרהבות זו משתמעת התפשטותו של הכובש, והיא בדמיונו בלבד. לפניו רק מטרה אחת ויחידה, כיבוש ממלכת השמים. הדבר מתבטא בריבוי הפעלים: אעלה - ארים - אשב - אעלה - אדמה. השוה:

עובדיה ג', ד': זדון לבך השיאך שכני בחגוי-סלע מרום שבתו, אמר בלבו מי יורידוני ארץ. אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך, משם אורידך נאום ה'; איוב כ' ז': אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע, כגללו לנצח יאבד ראיו יאמרו איו; עמוס ט' ב': אם יעלו השמים משם אורידם.

- סדר המלים המקביל בא להמריץ את הפעולות המדומות. ויש רק כיאסמוס אחד:

מִמַּעַל לְכוֹכְבֵי-אֵל אַרְיִים כְּסָאִי
וְאֲשַׁב בְּהַר-מוֹעֵד

"ארים כסאי" רומז ל"הקים מכסאותם" (פ' ט'), כאן דמיון מופרז ודברי הבאי, ושם - שמחת המלכים לאיד הרשע. "הר מועד" ו"ירכתי צפון" - לפנינו שרידי מיתוס קדום על מקום מושבם של האלים. - שים לב ללשון נופל על לשון: אעלה - ממעל - אעלה על - עליון.

קשר הדוק בין פסוק זה ואשר לפניו. ושוב, כמו בהתחלת הבית הראשון מקדים המשורר את ההווה -

מפלת הרשע - ואחר מביא הוא את דמיונותיו לשעבר. הקשר הענייני שבין הפסוקים מתהדק גם על-ידי כיאסמוס וכפל לשון (שמים).

אֵיךְ נִפְלְתָּ מִשָּׁמַיִם
הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה

ואין המשורר מסתפק בתיאור אחד בלבד של המציאות הטופחת על פני הדמיון. עוד פעם, וביתר עוז והדגשה, מעמיד הוא לפנינו אותו הניגוד, ובצורה שונה לגמרי:

אֵךְ אֶל-שְׂאוֹל תִּוְרַד
אֶל-יִרְכְּתִי-בוֹר:

הניגוד מובלט כאן על ידי "אך" אחת משתי מלות הקשור הבאות בשירינו - יש עוד "גם" בפסוק י' - (מלבד שתי הו"וין שב"ואתה"). "אל שאול" בהדגשה יתירה בראשית הפסוק. בולט הכיאסמוס לגבי הפסוק הקודם:

אֶעֱלֶה עַל בְּמַתִּי צָב
אֵךְ אֶל שְׂאוֹל תִּוְרַד

המשורר עומד כאן על עובדת ירידתו של הרשע אל השאול, השמה לאל את תכניותיו הנועזות; ואילו בפסוק י"א, בסדר מלים הפוך "הורד שאול גאונך", מתאר הוא את הנסיבות המיוחדות של חייו אז ועתה: גאונך - רימה, תולעה. רב רושם הוא הניגוד מתוך הקבלה שבין "ירכתי בור" ו"ירכתי צפון" שבפ' י"ג.

ושוב מופיע על הבמה מחנה המשועבדים - המשוחררים ובפיו (דוגמת פ' י' וי"א) דברי תמיהה ולעג:

רְאֵיךְ אֵלֶיךָ יִשְׁגִּיחוּ
אֵלֶיךָ יִתְבוֹנְנוּ
הֲזֵה הָאִישׁ
מְרַגֵּז הָאָרֶץ
מְרַעֵשׂ מַמְלָכוֹת:

חוזר כאן הניגוד בין אז ועתה, בין עוז לחוסר-אונים, בין שלטון בלי מצרים לשלטון-פתע בלתי משוער. המלים סדורות על דרך ההקבלה: אליך ישגיחו, אליך יתבוננו: מרגיז הארץ, מרעיש ממלכות. כפל "אליך" המתחרז עם "רואיך" מלמד על חשיבותו הרבה של הרשע בעיני המתבוננים. דבריהם באים שוב בצורה דראמטית במישרין: "הזה האיש...?" "לאחר צפית-חרדה שמחה מפתיעה הנמהלת בחמלה. תיאור מעשי הרשע בא בבינוני (כמו "מכה", פ' ו'), בינוני זה משווה למעשים אלה רציפות והתמדה, עד שנעשו לתכונות-קבע, של הרשע. "מרגיז" - "מרעיש" - לשון נופל על לשון. בצלצול המלים ובקצב הפסוק תחוש את רגש הזוועה הפועם בלב המדברים אף לאחר מפלת הרשע. המשך תיאור מעשיו בא בלשון עבר:

שָׁם תִּבֵּל כַּמְדָּבָר
וְעָרִיו הָרַס
אֲסִירָיו לֹא-פָתַח בֵּיתָה:

הבינוני שבפסוק הקודם הביע תכונות-קבע. העבר בפסוקנו זה מספר מאורע היסטורי, חד-פעמי, פרשה שנשלמה. מובלטים שני מומנטים המסמלים את המלחמה, כל מלחמה: הרס ושממון מזה - וגורל השבויים מזה, הכלים במחנות ובבתי כלא, כאז כן בימינו אנו. במלים: "אסיריו לא פתח ביתה" מתגלה לפנינו הכובש העריץ בכל אכזריותו ובהעדר כל רגש אנושי. מבקרי המקרא מציעים תיקון: "לאסיריו לא פתח בית הכלא", ואין הצעתם מתקבלת על הדעת:

א) "כל מלכי גוים כלם" - מלים אלה באות רצופות אף בפ' ט': החזרה מכוונת, ואין מקום לשינויים.

ב) התיקון בלתי אפשרי מבחינת הלשון; לפתוח לפלוני פירושו לפתוח לפניו, כדי שייכנס. כן יחזקאל, מ"ו, י"ב "ופתחו לי את השער"; שיר השירים ה' ו' "פתחתי אני לדודי" ועוד. "פתח" קל במקום פיעל. שיעור הפסוק: פיתחם מאזיקיהם (השווה ירמ' מ' ד') ושילחם הביתה.

כָּל-מַלְכֵי גוֹיִם כָּלָם
שָׁכְבוּ בְּכָבוֹד
אִישׁ בְּבֵיתוֹ:

במקום השאול, מקום מושבם של המתים באים כאן הלוויה וקבר. "שכבו" לעומת "שכבת" שבפ' ח'. קלונו של הרשע המנוגד לכבוד לו זוכים המלכים, מודגש על-ידי החזרה: כל מלכי גוים **כלם**.

וְאַתָּה הַשְׁלַכְתָּ מִקְבְּרֶךָ
כְּנֹצָר נִתְעַב
לְבוּשׁ הָרָגִים
מְטֻעֵי חָרֵב
יִוְרְדֵי אֶל-אֲבְנֵי-בוֹר
כְּפָגַר מוֹבְסִ:

"ואתה" בהדגשת יתר כמו בפסוק י"ב. שם עומדת מציאות מול דמיון, כאן מציאות מול מציאות. גיבוב המילים הנו מבע נאמן וחזק להשפלת הרשע ולהתמרמרות קורבנותיו כאחד. פתוס רב מתפרץ בפסוק זה ובהבא אחריו. - מבקרי המקרא מציעים להעביר את המלים: "יורדי אל אבני בור" אל תחלת פ' כ'. אך הדבר לא ייתכן:

א) יורדי אל אבני בור לא תחד **אתם** בקבורה" - אין זה סדר מלים ההולם את דרכי לשון המקרא.

ב) אין הכוונה לניגוד בין הרשע ויורדי בור סתם, כי אם בינו והמלכים הנזכרים בפ' ר"ח, ואליהם חוזר פ' כ'. נראה, כי המלים: "יורדי אל אבני בור" הערה מאוחרת הן, וכי אין מקומן בפסוק שלנו: הלוא אין הן באות להוסיף על התיאור והן הורסות את מבנה הפסוק, אשר בלעדיהן צורה נפלאה לו:

וְאַתָּה הַשְׁלַכְתָּ מִקְבְּרֶךָ
כְּנֹצָר נִתְעַב
לְבוּשׁ הָרָגִים
מְטֻעֵי חָרֵב
כְּפָגַר מוֹבְסִ:

לאחר הפתיחה "ואתה השלכת מקברך" שני דימויים מקבילים "כנצר נתעב" ו"כפגר מובס" - הדימויים היחידים בכל השיר, אשר כוח הממש שבו כה גדול, שאין לו צורך בדימויים. ארבע מלים אלה מכתירות את ארבע הנשארות: "לבוש הרוגים, מטועני חרב", הבאות בסדר כיאסמי. מטוענים: מדוקרים כמו בערבית. מיתוס השאול ניטש כאן לחלוטין, לפנינו קבר, אשר מתוכו הושלכה גוית הרשע, והיא מוקפת גוויותיהם של שאר הרוגי המלחמה. שמונה המלים מביעות הבעה מלאה את שאט נפשם של המלכים.

לֹא-תַחַד אַתֶּם בְּקִבְרֶהָ
כִּי-אַרְצָךָ שַׁחַתָּ
עִמָּךְ הָרַגְתָּ
לֹא-יִקְרָא לְעוֹלָם
זֶרַע מְרַעִים:

בתחילת הפסוק מסכם המשורר את האמור בפסוק הקודם; אין גוית הרשע זוכה לקבורה; ואחר הוא תוקף אותו בדברי-כיבושין; לא לעמים אחרים בלבד חטא, כמסופר לעיל, כי אם - והוא שיא חטאיו, שאולי לא התכוון אליו ועל כן הוא חלק מהטרגדיה האישית שלו - גרם להרס ולאבדן לעמו וארצו הוא. רבת רושם שוב ההקבלה שמתלווים לה מעין חרוזים: ארצך - עמך, שחת - הרגת. שים לב לסדר המלים: המשלים קודם לפועל, כי הוא מודגש: ארצך - עמך, כלומר, ארצך אתה, עמך אתה. (רושם דומה מקנה סדר המלים בעמוס ז' י"ט: אשתך - בניך ובנותיך - ואדמתך - ואתה - וישראל).

ולבסוף ציון גורלם של כל המרעים, אשר דינם בדין רשע זה: כלם ימותו ערירים. הצלצול המתקבל מצרוף האותיות קו"ף, רי"ש, עי"ן וזי"ן מגביר את הרושם. (זרע מרעים גם בישיעה א' ד'). הפסוק מתחלק

לשלושה חלקים: בראשון מדובר על הרשע, בשני על החטא שחטא, ובשלישי על גורל הרשעים בכלל.

הַכִּינּוּ לְבָנָיו מִטֶּבֶחַ
בְּעוֹן אֲבֹתָם
בַּל-יִקְמוּ וְיִרְשׁוּ אֶרֶץ
וּמְלָאוּ פְּנֵי-תֵבֶל עֲרִים:

פסוק זה אמנם המשך הגיוני הוא לשיר שלפניו מבחינת התוכן, אך לא עוד בצורת קינה, על כן איננו מגוף השיר. במקום קינה על גורל הרשע באה כאן קריאה נרגשת המתייחסת לא אליו, כי אם אל בניו. ולא מסופר עוד מה שהיה, כי אם מובעת דאגה וחרדה לעתידו של עולם. אף הלשון מעידה, שאין הפסוק מעצם השיר, ציווי ועתיד תופסים את מקומו של העבר שבקינה והעתיד אשר בה משמעות של הווה (לו). כן אין כל ספק, כי שני הפסוקים הבאים בהם מכריז ה' על השמדת בבל אינם חלק אורגני משיר הקינה, לא בתכנם ולא בצורתם.

ובסיום דברינו עוד הערות מספר:

אין אנו יודעים, אם נבואה לפנינו או הד פיוטי למאורעות שכבר אירעו. התחומים מתערבבים: מציאות כאן וחזון, עבר והווה - ואף עתיד. יש והעמום והערפילי מרובה על הגלוי והבהיר, והכל שרוי באווירת מסתורין. היצורים האגדיים שבשיר - הילל בן שחר, השאול, הרפאים - מקנים לו קסם מיוחד. ואנו חשים, כי מיתוס ופיוט מקור אחד להם.

הרגשות המובעים בשיר - לא במישרין, כי אם בדיבור ובמעשה, כדרך הסיפור המקראי - מתחלפים תדיר, בזינוקי פתע נועזים. ואף מקום העלילה משתנה מדי פעם בפעם ללא מעבר: נקלעים אנו מן הארץ לשאול, משאול לשמים ומשם שוב לשאול, ומשאול לארץ חזרה.

בשיר מובאים רק פרטים, אשר מטען רגשי להם. תיאור המוחש אינו אלא מקוטע ובלתי שלם, הקווים הבודדים באים לשיעורין ולסירוגין, מתוך דילוגים על תהומות, אשר רק הדמיון גושר עליהן גשרים. המאורעות הנרמזים המתרחשים בעולם החיצון נהיים לחויות אדירות בנפש האדם, ותיאור המוחש והממש לא בא כי אם לתת פורקן לחויות אלה; לפנינו שיר לירי על טהרת הליריקה.

שלל הצבעים והגוונים וריבוי הסממנים נתאחדו כאן בכוח משורר בחסדי מרומים והיו ליצירה אחת ואחידה, אשר אין רבות כמותה בספרותנו הקדומה.

